

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ*

Τό αρθρο έξετάζει κατ' αρχήν τόν γενικό χαρακτήρα τῆς χωροθέτησης τῶν οἰκοδομικῶν δύκων καί τήν διάρθρωση τῶν δημοσίων χώρων στήν ἀρχαία Ἑλληνική πόλη. Έπισημαίνεται ή ἐλεύθερη καί ἀσύμμετρη διάταξη τῶν πολεοδομικῶν στοιχείων σέ δυναμική ισορροπία μεταξύ τους καί σέ ἔντονο διάλογο μέ τήν τοπογραφία καί τόν φυσικό περιβάλλοντα χῶρο, στήν ἀρχαϊκή καί κλασική ἐποχή. Τά χαρακτηριστικά αὐτά βρίσκονται τόσο στίς ἐξελικτικές διατάξεις τοῦ «παλαιοῦ» ὅσο καί στίς προσχεδιασμένες τοῦ «νέου» ή «ίπποδάμειου» τρόπου.

Στή συνέχεια παρουσιάζεται κριτικά ή θεωρία (1937) τοῦ Κωνσταντίνου Δοξιάδη σχετικά μέ τήν «όργάνωση τοῦ χώρου στήν ἀρχαία Ἑλληνική πολεοδομία» καί τοῦ ἀναγνωρίζεται ή διαισθητική, ἐμπνευσμένη ἐπισήμανση ὅτι οἱ ἀρχαιοελληνικές διατάξεις ἥσαν βασικά ἀνθρωποκεντρικές, ὑπάκουαν δηλαδή στίς δυνητικές κινήσεις τοῦ ἀνθρώπου μέσα στόν ἀστικό χῶρο.

Γίνεται μνεία τῶν ἀντιρρήσεων καί ἐπιφυλάξεων τοῦ Παναγιώτη Μιχελῆ καί τοῦ Armin von Gerkan (1938) σχετικά μέ τήν θεωρία τοῦ Δοξιάδη.

* Μετάφραση ἀρθρού δημοσιευμένου σέ γερμανική γλώσσα στά «Χρονικά Αισθητικῆς», τ. 27-28, 1988-1989.

Σέ κατακλείδα συνοψίζονται οἱ ἀντιληπτικές ἀρχές πού φαίνεται νά διέπουν τήν χωροδομική διάρθρωση τῶν ἀρχαίων κέντρων (ἀγορῶν καί ιερῶν περιβόλων) καί τονίζεται ὅτι ἡ ἀρχαιοελληνική ὁργάνωση τοῦ ἀστικοῦ χώρου ὑπηρετοῦσε κυρίως μία σκοπιμότητα: τήν δημιουργία ἐνός ἀρίστου ἀντιληπτικοῦ περιβάλλοντος, μέσα στό ὅποιο ὁ ἄνθρωπος εὔρισκε κεντρίσματα γιά νά διερευνήσει τήν πόλη, σημεῖα ἀναφορᾶς γιά νά ταυτισθεῖ καί ὁδεύσεις γιά νά προσανατολισθεῖ.

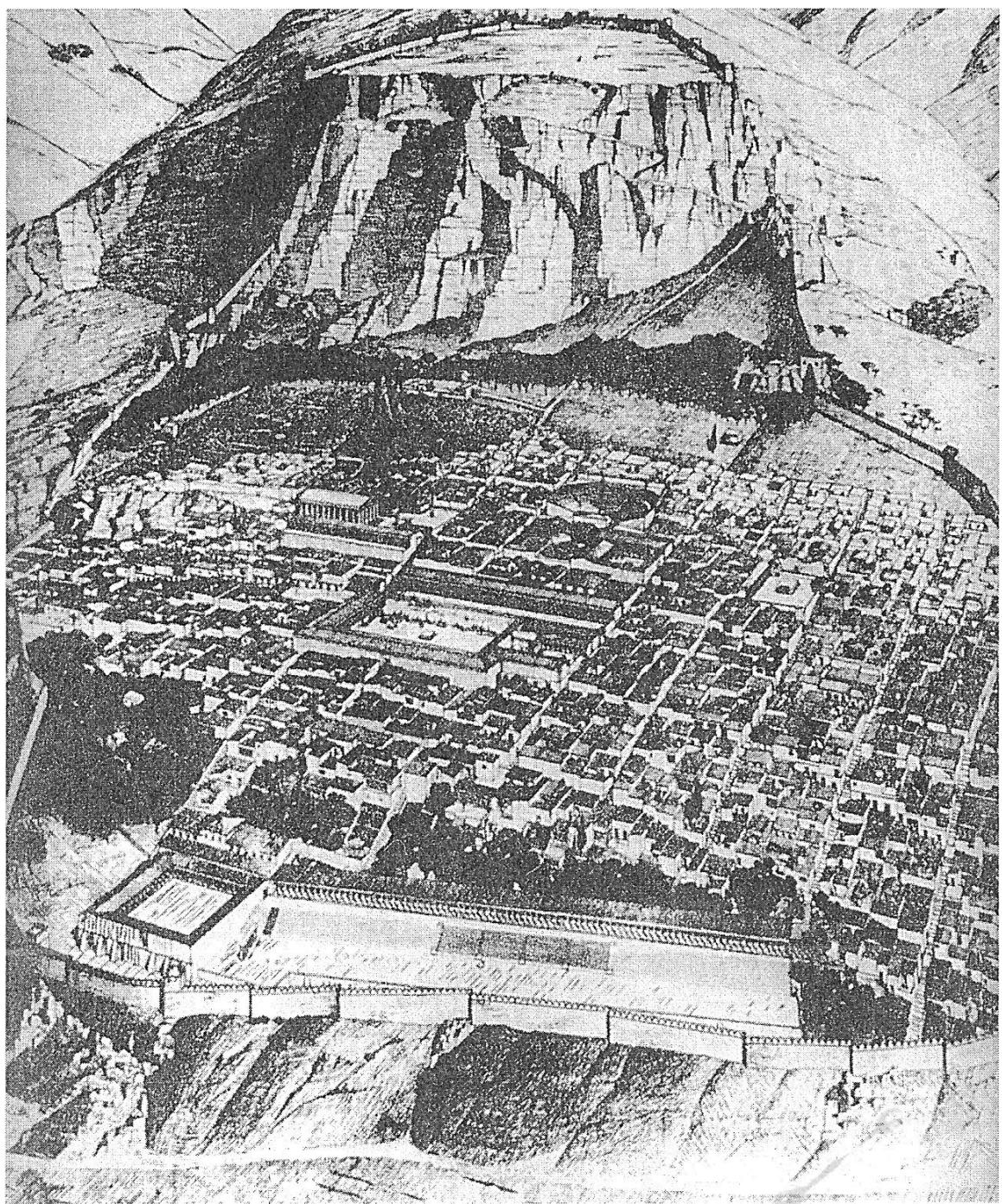
Ἡ πολεοδομική διάρθρωση καί τά σχετικά μορφολογικά ἐπιτεύγματα στούς δημόσιους χώρους τῆς πόλης εἰναι συνάρτηση —ίδιως στήν ἀρχαιότητα— τοῦ δημόσιου βίου, τῶν λατρευτικῶν πράξεων καί τῶν πολιτικῶν λειτουργιῶν. Τό κοινωνικό αὐτό πλαίσιο ὑφίσταται σημαντικές ἀλλαγές κατά τή διάρκεια τῶν αἰώνων. Παράλληλα διαπιστώνονται βεβαίως καί ἀλλαγές τεχνοτροπίας στή μορφολογία τῶν μεμονωμένων κτισμάτων.

Ἐν τούτοις φαίνεται πώς ἡ πνευματική εὐστροφία καί ἡ εἰκαστική εύαισθησία τῶν Ἑλλήνων προσδίδουν στήν πόλη ἀπαραγνώριστα χαρακτηριστικά πού ἀντανακλοῦν μιά αἴσθηση τοῦ χώρου θεμελιωμένη σέ βαθύτερα στρώματα τῆς συνείδησης. Αὐτό μᾶς ἐπιτρέπει νά θεωροῦμε τήν πολεοδομική πραγματικότητα τῆς «πόλεως» ἀπό τά ἀρχαϊκά χρόνια μέχρι τήν δψιμη κλασική ἐποχή ὡς ἀδιάσπαστη συνέχεια.

Κύρια χαρακτηριστικά τῶν ἀρχαίων πολεοδομικῶν συνόλων

Ἡ ἔλληνική ἀρχαιότητα, διατάσσοντας τά σπουδαιότερα κτίρια ἐλεύθερα καί ἀσύμμετρα στόν ἀστικό χῶρο, κατόρθωσε νά δημιουργήσει στό κέντρο τῆς πόλης (στόν Ἱερό Περίβολο ἢ στήν Ἀγορά) μιά πολεοδομική εἰκόνα μέ ἔντονα πλαστικό χαρακτήρα. Εἰναι ἐνδεικτικό ὅτι, ἐνῷ διαφέρουν τά συστήματα χάραξης τῶν ὁδῶν (στόν «παλαιό» καί «νέο» ἢ «ίπποδάμειο» τρόπο¹), τό κύριο γνώρισμα τῆς διαμόρφωσης τῆς Ἀγορᾶς ἢ τοῦ Ἱεροῦ εἶναι πάντα ἡ ἐντύπωση τοῦ προοπτικοῦ βάθους πού προκαλεῖ.

Στήν περίπτωση τοῦ «παλαιοῦ τρόπου» χάραξης τῶν ὁδῶν

Αναπαράσταση της άρχαίας Ποιήνης, δομημένη κατά τόν «Νέον» ή «Ιπποδάμειον» τρόπο.

έχουμε νά κάνουμε μέ βαθμιαῖα ἀναπτυσσόμενες πόλεις πού τά θρησκευτικά ἢ πολιτικά κέντρα τους (π.χ. ὁ Ἱερός Περίβολος στή Δῆλο, ἢ Ἀγορά στήν Ἀθήνα) ἐμφανίζονται ώς ἐλεύθερα διαμορφωμένα ατιριακά σύνολα. Ἐδῶ ἡ ἀσύμμετρη διάταξη τῶν ἐλεύθερα τοποθετημένων στόν χῶρο οἰκοδομημάτων ὑπαγορεύεται κατά κύριο λόγο ἀπό τόν προσανατολισμό τῶν ναῶν (ἢ εἰσοδός τους εἶναι συνήθως στά ἀνατολικά), τόν τρόπο προσπέλασης τῶν ἐπισκεπτῶν στά ἔστιακά σημεῖα τῆς σύνθεσης καί τήν ἴσορροπία κατά τήν τοποθέτηση τῶν ατιριακῶν ὅγκων.

Ἄντιθετα, στόν «ἴπποδάμειο» ἢ «νέο» τρόπο ἡ πόλη παρουσιάζεται ώς προσχεδιασμένη σύνθεση πού συνελήφθη ώς ἐνιαῖο σύνολο (π.χ. Πριήνη, Μίλητος). Σ' αὐτή τήν περίπτωση τόσο τά ατίρια ὅσο καί οἱ ἐλεύθεροι χῶροι ἐντάσσονται στόν δρυθογώνιο κάνναβο τοῦ ὅδικοῦ δικτύου. Ἐνδεικτικό εἶναι ὅμως ὅτι καί σέ αὐτές τίς πολεοδομικές συνθέσεις ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἢ τάση πρός τή συμμετρία καί τή δημιουργία ἀξονικῶν διατάξεων.

Ἡ προοπτική θέαση στό κέντρο τῆς πόλης κατευθύνεται σχεδόν πάντα πρός ἔναν ἀκάλυπτο χῶρο σημαντικῆς ἔκτασης, πού τόν ὁρίζουν διάφορα στοιχεῖα σέ εὐκρινή παράθεση (ὅπως ατίρια, ἔξαρσεις τοῦ ἀνάγλυφου τοῦ ἐδάφους, προοπτικές φυγές πρός τό γειτονικό φυσικό τοπίο). Τά στοιχεῖα αὐτά βρίσκονται εἴτε σέ ἔνα ἐπίπεδο (π.χ. Ὁλυμπία) εἴτε σέ διάφορες στάθμες (π.χ. Πέργαμος). Μεμονωμένα οἰκοδομήματα, πανταχόθεν «ἐλεύθερα», μεγάλης συμβολικῆς σημασίας (ναοί) καθώς καί ἄλλα στοιχεῖα (βωμοί, ἔξεδρες, ἀγάλματα) τοποθετοῦνται στούς ἐνδιάμεσους ἀκάλυπτους χώρους διαρθρώνοντας τήν ὅλη σύνθεση. Ἡ προοπτική θέαση τῶν ἐλεύθερα τοποθετημένων ατιρίων στό κέντρο τῆς πόλης προσφέρει μιά πολεοδομική εἰκόνα μέ ἔντονη τή σφραγίδα τῆς πλαστικότητας τοῦ στατικοῦ χώρου καί τῆς λανθάνουσας δυναμικότητας τῶν ἀνθρώπινων κινήσεων μέσα σ' αὐτόν.

Ἐνῶ ἡ διάρθρωση τοῦ ναοῦ (τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ δηλαδή ατίσματος τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς) ὑπακούει δχι στό ἀνθρώπινο μέτρο ἀλλά στόν «ἔμβατη», δηλαδή στό ἀπόλυτο καί ἐγγενές μέτρο πού διέπει κάθε ατίριο ώς πλαστικό ἔργο, ὁ πολεοδομικός χῶρος εἶναι προσαρμοσμένος στίς δυνάμει κινήσεις τοῦ ἀνθρώπου καί διαρθρώνεται σύμμετρα μέ τά βιώματά του: κρίσιμες θέσεις-

---

Ο ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ

κλειδιά καί καθοριστικά σημεῖα δράσεως προσφέρονται στόν ἐπισκέπτη-παρατηρητή.

Οἱ μετωπικές καί ἀξονικές διατάξεις, οἱ ὅποιες δημιουργοῦν μιά συμβατική καί σκηνοθετική πολεοδομική εἰκόνα, εἶναι ἔνεσι πρός τό ἐλληνικό πνεῦμα τῆς ἀρχαϊκῆς καί κλασικῆς ἐποχῆς. Τούς ἀκάλυπτους χώρους στό κέντρο τῆς πόλης διευρύνουν Ἰδεατά «ἀνοίγματα» καί προοπτικές φυγές πρός τό περιβάλλον τοπίο. Ἐτσι γίνεται δυνατή ἡ ἔνταξη τοῦ περιβάλλοντος φυσικοῦ χώρου μέσα στόν ἀστικό. Οἱ ἴδιες ἀρχές διάταξης στόν χῶρο —ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου μέτρου καί ἡ στενή συνύφανση ἀστικοῦ καί φυσικοῦ χώρου— παίζουν ἀποφασιστικό ρόλο καί στήν «ἔξωτερική» γενική ἀποψη τοῦ ἐλληνικοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ ἐλληνική πόλη, πού δέν ἀναπτύχθηκε ποτέ ὑπέρομετρα, σπάνια ἀνεγείρεται σέ ἐπίπεδο ἔδαφος. Ἡ τοπογραφία τοῦ ἔδαφους (λόφοι, πρανή, φαράγγια κ.λπ.) ἐπηρεάζουν σημαντικά τή φυσιογνωμία τῶν οἰκισμῶν. Ἡ ἔνταξη τῆς πόλης (πού εἶναι ἐλεύθερα καί ἀσύμμετρα διαρθρωμένη σέ δριζόντια καί κάθετη διάταξη) στό περιβάλλον τοπίο εἶναι τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς «ἔξωτερικῆς» πολεοδομικῆς εἰκόνας τῶν ἐλληνικῶν οἰκισμῶν.

Ἀντίθετες μορφολογικές ἀρχές, πού προσδίδουν στήν εἰκόνα τῶν δημόσιων χώρων μετωπικό-σκηνογραφικό χαρακτήρα, ἀναφαίνονται δψιμα στήν ἀρχαιότητα. Παράδειγμα ἡ προοπτική εἰκόνα πού προσφέρουν οἱ πυκνές κιονοστοιχίες τῶν ἐλληνιστικῶν παροδίων στοῶν. Οἱ στοές αὐτές εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν μνημειακῶν θριαμβευτικῶν ὁδῶν τῆς ἐλληνιστικῆς καί ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πού πρέπει νά θεωροῦνται οἱ σημαντικότερες πολεοδομικές συνθέσεις τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Μνημειακές «όδοις» εἶχαν σχεδιάσει ἀπό παλιά καί οἱ Αἰγύπτιοι (λ.χ. τήν ἀμφίπλευρη διάταξη τῶν Σφιγγῶν μπροστά ἀπό τά ίερά), οἱ ὅποιες ὅμως ὡς γραμμικά μορφώματα διατήρησαν πάντα τόν πλαστικό-συμβολικό χαρακτήρα τους καί δέν διάρθρωσαν ποτέ μία πλήρη πολεοδομική εἰκόνα. Τό τελευταῖο ἰσχύει πάντως καί γιά τίς ἀρχαιότερες ἐλληνικές ὁδούς τόσο μέσα στούς Ιερούς Περιβόλους καί τίς Ἀγορές, ὅπου ἀνάμεσα στά κτίρια διατάσσονται ἐλεύθερες ὁδεύσεις πού δέν δρίζονται ἐκατέρωθεν ἀπό μιά ἀλληλουχία προσόψεων, ὅσο καί στό ἐσωτερικό τῶν περιοχῶν ἀμιγοῦς κατοικίας, ὅπου τά κτίρια εἶναι «ἐσω-

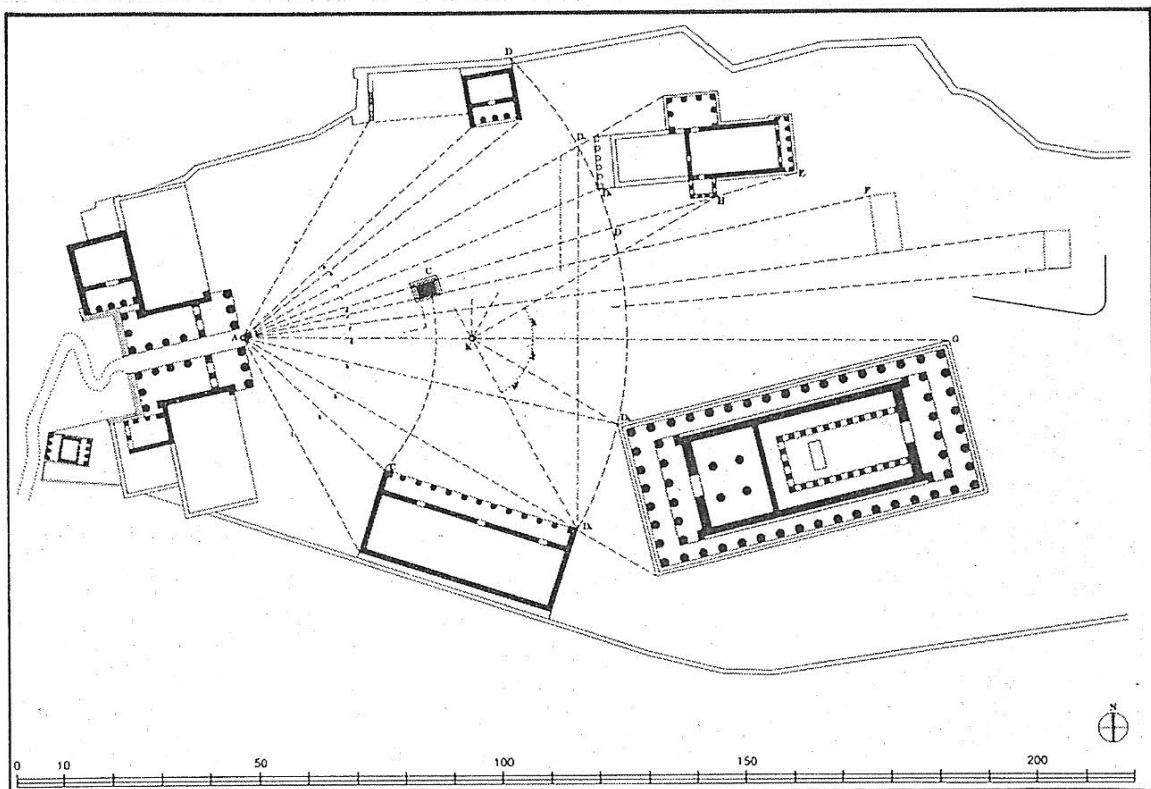
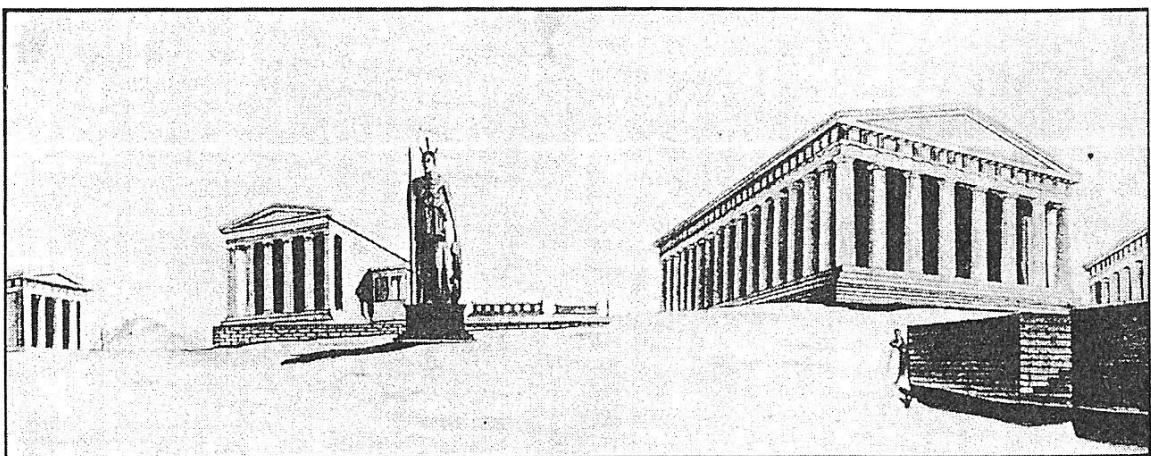
στρεφή», μέ τυφλούς τοίχους οίκιων καί περιτειχίσματα «ἐπί μετώπου ὁδοῦ», ἐνῷ δ ἴδιος δρόμος λειτουργεῖ ὡς ἀπλός ἀγωγός ἐπικοινωνίας καί δέν προσφέρει χαρακτηριστική «εἰκόνα δρόμου».

Αντίθετα, οἱ ὁδοί στήν πόλη τῆς Ὀψιμης ἀρχαιότητας (πού συχνά ἔπερνοῦν σέ εὔρος τά 20 μέτρα) μέ τίς ἀψίδες θριάμβου καί τίς στοές τους ἀποτελοῦν τό ἀρχέτυπο συμμετρικῶν συνθέσεων πάνω σέ ἔναν εὐθύγραμμο ἄξονα. Ὁ δρόμος δέν εἶναι πιά «ἀγωγός» ἐπικοινωνίας, ἀλλά νοεῖται σάν μορφολογημένος μνημειακός χῶρος.

Τόν χῶρο αὐτό δέν τόν δρίζουν κτιριακοί ὅγκοι ἐλεύθερα διατεταγμένοι ἀλλά τά δύο συνεχή μέτωπα προσόψεων ἐκατέρωθεν τοῦ ἄξονα πορείας καί προοπτικῆς. Ἡ ρυθμική διάταξη τῶν στοῶν καί ἡ προοπτική φυγή τῶν συνεχῶν δρίζοντιων γραμμῶν τῶν κτιρίων δημιουργοῦν μέν τήν αἴσθηση τοῦ βάθους, πολύ ἀπέχουν ὅμως ἀπό τό νά προσφέρουν τήν ἀληθινή πλαστική αἴσθηση τοῦ χώρου. Ἐδῶ ἀπουσιάζει ἡ δυνατότητα πλούσιων χωροδομικῶν βιωμάτων πού ἔξασφαλίζει μόνον ἡ ἀβίαστη κίνηση τοῦ ἀνθρώπου στόν ἀστικό χῶρο. Ἡ προοπτική θέα τῶν προσόψεων στίς δύο πλευρές τοῦ δρόμου διαπνέεται ἀπό βαθειά μονοτονία: ταυτόσημα στοιχεῖα μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς διάταξης ἐπαναλαμβάνονται σέ μιά μακρά διαδρομή. Λείπει ἐδῶ ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν, δ αὐθορμητισμός τῆς διάταξης καί τό στοιχεῖο τῆς ἔκπληξης. Ἀνάλογα βιώνεται καί ἡ πόλη: δεσπόζει ἡ ἀκαμψία τῶν ἐπιβλητικῶν διαστάσεων. Κέντρο τῆς σύνθεσης δέν εἶναι πιά δ ἀνθρωπος πού βιώνει τόν ἀστικό χῶρο· καθοριστικός εἶναι δ ἀφηρημένος ἄξονας συμμετρίας καί ἡ γραμμική χάραξη τοῦ δρόμου. Ἡ αἴσθηση τοῦ χώρου πτωχαίνει. Παρά τίς ὑπερτονισμένες προοπτικές φυγές ἡ πολεοδομική εἰκόνα δέν δίνει ἐντύπωση τρισδιάστατου δομημένου χώρου ἀλλά μιᾶς ἐπίπεδης σκηνογραφίας μετώπων ὁδῶν.

Ἐφαρμογή τῆς θεωρίας περί «ἀρμονικῶν χαράξεων» κατά τόν σχεδιασμό τῶν ἀρχαίων πόλεων

Πρῶτος δ Ἔλληνας ἀρχιτέκτων Κωνσταντῖνος Δοξιάδης τόνισε στή διατριβή του, πού ὑποστήριξε τό 1937 στό Πολυτεχνεῖο τοῦ Βερολίνου μέ τίτλο *Raumordnung im griechischen Staedtebau* (Ἡ ὁργάνωση τοῦ χώρου στήν ἔλληνική πολεοδομία) – τόν ἀνθρωπο-

Η Ακρόπολη της Αθήνας. Αρμονικές χαράξεις και προοπτικό σχέδιο του Κ. Δοξιάδη (1937).

κεντρικό χαρακτήρα τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πολεοδομικῶν συνόλων. Παράλληλα προσπάθησε νά έρμηνεύσει τίς ὁργανωτικές ἀρχές πού τά διέπουν. Κατά τόν Δοξιάδη:

1. ἡ ἀριστοτεχνική τοποθέτηση τῶν κτιρίων ἔτσι ὥστε νά προσφέρουν ώς σύνολο στόν παρατηρητή μιά συνεκτική καί ἴσορροπη-μένη εἰκόνα ἀπό ὅλα τά κρίσιμα σημεῖα θέασης, καί

2. ὁ καθορισμός ἐνός πλέγματος δρόμων, πού ὑποβάλλει στόν ἐπισκέπτη καθορισμένες ὁδεύσεις στόν χῶρο τῆς πόλης,
ἀποτελούν τούς δύο κύριους γνώμονες τῆς σύνθεσης.

Ο Δοξιάδης εἶναι μέχρι σήμερα ὁ πρῶτος πού ἀποτόλμησε νά διατυπώσει μιά θεωρία περί «ἀρμονικῶν χαράξεων» ώς συστήματος ἀναφορᾶς, στό ὅποιο ὑπακούουν ὅχι μόνο μεμονωμένα κτίρια ἀλλά δλόκληρα κτιριακά σύνολα.

Δέν εἶναι πρόθεσή μας ἐδῶ ἡ λεπτομερής περιγραφή τῆς θεωρίας τοῦ Δοξιάδη· οἱ εἰδικοί τήν γνωρίζουν καλά καί ἀπό τήν πρώτη δημοσίευσή της καί ἀπό τήν ἐπανέκδοσή της στήν ἀγγλική γλώσσα στή δεκαετία τοῦ '70.² Ωστόσο δέν μποροῦμε νά ἀποσιωπήσουμε δρισμένα κενά καί ἀντιφάσεις στίς ἰδέες του, πού ἔχουν διαπιστωθεῖ —καὶ δικαίως— πρό πολλοῦ.

Ο Δοξιάδης πιστεύει ὅτι οἱ ἀρχαιοελληνικές πολεοδομικές συνθέσεις τῶν Ἱερῶν καί τῶν Ἀγιορῶν διαρθρώνονται μέ βάση τήν ἀρχή τῶν πολικῶν συντεταγμένων (δηλαδή μιά ἐστία ἀπό τήν ὅποια διαχέεται μιά ἀκτινωτή δέσμη συντεταγμένων), τήν ὅποια ἀντιπαραθέτει στό καρτεσιανό (ὅρθιογώνιο) σύστημα συντεταγμένων, πού τό θεωρεῖ ἔνο πρός τό ἐλληνικό πνεῦμα. Εμμένει στήν ἰδέα μιᾶς ἡθελημένης σκηνογραφικῆς διάταξης τῶν κτιριακῶν ὅγκων, ὅπως προσφέρονται στή θέαση τοῦ παρατηρητή ἀπό ὅρισμένα κρίσιμα «σημεῖα εἰσόδου» τῶν δημοσίων χώρων. Συγχρόνως προτείνει ἔνα σύστημα κατανομῆς τοῦ ὄπτικου πεδίου σέ 10- ἢ 12μόρια τοῦ κύκλου 30 ἢ 36 μοιρῶν, ὑποβοηθητικῶν γιά τόν καθορισμό τῆς θέσης τῶν κτιρίων. Βλέπει τούς κτιριακούς ὅγκους τοποθετημένους ἡθελημένα πάνω σέ διάφορα ἰδεατά δμόκεντρα τόξα πού ἔχουν δρισμένη ἀπόσταση ἀπό τόν παρατηρητή. Οἱ ἀριθμητικές σχέσεις μεταξύ αὐτῶν τῶν ἀποστάσεων θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπλές (1:1, 1:2) ἢ ὅτι ὑπακούουν στήν χρυσή τομή.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἔνας τόσο ὁξύνοντος διανοητής, πού σέ

πολύ νεαρή ήλικία συνέλαβε δρθά τίς δργανωτικές ἀρχές τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πολεοδομικῶν διατάξεων (δές παραπάνω 1 καὶ 2), ἀναιρεῖ στή συνέχεια τίς ἵδιες του τίς διαπιστώσεις, ὑποστηρίζοντας πεισματικά μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του μιά ἀμφίβολη θεωρία ἄκαμπτων «ἀρμονικῶν χαράξεων».

Ἡ θεωρία αὐτή ἀντανακλᾶ τόν «δργανωτικό ζῆλο» τοῦ Δοξιάδη, ὁ δποῖος παρά τίς δικαιολογημένες κριτικές³ πού τοῦ ἔγιναν θέλησε νά ὑποτάξει στήν βεβιασμένη αὐτή ἀφαίρεση μιά πραγματικότητα πολύ πιό εὐέλικτη καί πλούσια σέ ἀποχρώσεις.

Οἱ ἀδυναμίες καί ἀντιφάσεις τῆς θεωρίας του εἶναι ἐμφανεῖς:

α) Ἐάν πιστεύει κανείς στή διάταξη τῶν κτιρίων μέ κριτήριο τή δημιουργία μιᾶς «ἰσορροπημένης» πολεοδομικῆς εἰκόνας, δέν μπορεῖ —ὅπως κάνει ὁ Δοξιάδης— νά περιορίζει τήν χρησιμότητα αὐτῆς τῆς ἀρχῆς σέ δρισμένα προνομιοῦχα σημεῖα θέασης (εἰσόδους καί προπύλαια). Ἀντίθετα, θά πρέπει νά δέχεται τήν ἀλληλουχία ἐνός μεγάλου ἀριθμοῦ διαδοχικῶν ἀπόψεων πού προσφέρονται στόν ἐπισκέπτη καθώς κινεῖται μέσα στόν χῶρο. ᩉ άνέλιξη αὐτοῦ τοῦ «φίλμ» τῆς ἀλληλουχίας ἐντυπώσεων προσδίδει στόν στατικό δομημένο χῶρο τήν δυναμική διάσταση βιωματικοῦ χώρου.

β) Ἐάν πιστεύει κανείς —ὅπως ὁ Δοξιάδης— πώς οἱ ὅδεύσεις εἶναι διατεταγμένες ἔτσι ὥστε νά ὑποβάλλονται στόν ἐπισκέπτη δρισμένες κατευθύνσεις καί διαδρομές, τότε εἶναι ἀνακόλουθη ἡ θέση δτι τά κτιριακά σύνολα σχηματίζουν στατικά σκηνικά πού ἀποτελοῦνται ἀπό διάφορα κτίρια ἀνισου μεγέθους καί προσανατολισμοῦ. Ἀντίθετα, θά ἔπρεπε —ἔγκαταλείποντας τή θεώρηση τῶν δύο διαστάσεων— νά λάβει ὑπόψη του τό τρισδιάστατο τοῦ ἀστικοῦ χώρου. Γίνεται τότε φανερό δτι οἱ διαδρομές μέ τά διαφορετικοῦ ὕψους κτίρια τους (τά δποῖα λειτουργοῦν ὡς σημεῖα ἀναφορᾶς καί προσανατολισμοῦ) καί μέ τήν ἀριστοτεχνική ἀλληλοδιαδοχή καί ἀντιπαράθεσή τους (πού δημιουργεῖ «όπτικούς διαδρόμους» πού δρίζουν τήν πορεία) εἶναι χαραγμένες λειτουργικά.

Τό ἀπογοητευτικό στοιχεῖο τῆς θεωρίας τοῦ Δοξιάδη εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἡ πεισματική του προσπάθεια νά ἐπιβάλει μιά πάγια καί προκαθορισμένη χωροδομική ἔρμηνεία (ἡ δποῖα παίρνει ὑπόψη της κυρίως τήν ἐπιπεδομετρία τοῦ ἀστικοῦ χώρου) σέ ποικίλα πολεοδομικά μορφώματα, πού οἱ ἀνθρωποι πάντως τά βιώνουν δυναμικά.

Κατά τήν ἄποψή μας, ἡ ἀνάλυση τῆς μορφολογίας τοῦ ἀστεος δέν μπορεῖ νά συνισταται στήν προσπάθεια ἐρμηνείας τῆς διάταξης τῶν ἀστικῶν χώρων καί τῶν κτιρίων μέ βάση ἔναν πάγιο τρόπο που εἰκάζεται ὅτι εἶναι «ἀρμονικός» (μέ τήν γεωμετρική ἔννοια τοῦ ὄρου). Τέτοιου εἴδους ἀπόψεις γιά τήν δργάνωση τῶν ἀστικῶν χώρων, πού στηρίζονται σέ θεωρίες περί ἀξονικότητας, ἀναλογιῶν καί κέντρων βάρους τῶν συνθέσεων, ἐλάχιστα εὐσταθοῦν, ίδιως στήν περίπτωση πόλεων πού ἀναπτύχθηκαν σταδιακά κατά τή διάρκεια πολλῶν αἰώνων. Ἔτσι οἱ ἀπόπειρες ἐφαρμογῆς τῆς «θεωρίας τῶν ἀρμονικῶν χαράξεων» στόν ἀστικό χῶρο ἀπεικονίζουν τίς γνωστές ἀνεδαφικές παραδοχές περί «ἀχρονικῆς αἰσθητικῆς τῶν ἀναλογιῶν».⁴

Κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων δεκαετιῶν ἐπετεύχθη ὥστόσο βαθμιαῖα μιά ἐρμηνεία τῶν αἰσθητικῶν φαινομένων στόν ἀστικό χῶρο, πιό κοντά στήν πραγματικότητα καί πιό πλούσια σέ ἀποχρώσεις. Ἔτσι, ἔγινε ἐπιτέλους ἀποδεκτό ὅτι ἡ δῆθεν ἐφαρμογή προκαθορισμένων ἀναλογιῶν, πού θεωροῦνται εο ipso «ἀρμονικές», δέν δηγεῖ αὐτόματα σέ μιά ἴκανοποιητική διαμόρφωση τοῦ χώρου, καί πολύ περισσότερο δέν δημιουργεῖ μόνη της ἐνδιαφέροντα ἀνθρώπινα βιώματα. Τά πολεοδομικά μορφώματα ἀνεξάρτητα ἀπό τόν βαθμό λειτουργικότητάς τους μποροῦν νά θεωρηθοῦν μόνο δοχεῖα κοινωνικῆς ζωῆς (καί ὅχι ἀφηρημένα ἔργα τέχνης). Εἶναι χῶροι βίωσης καί τόποι διανθρωπίνων σχέσεων. Καί αὐτό ἰσχύει ἵδιαίτερα γιά τίς Ἑλληνικές πόλεις πού στήν ἐποχή τῆς ἀνθησής τους ἀποτελοῦσαν τόν κατ' ἔξοχήν ἀνθρώπινο καί ἐράσμιο περιβάλλοντα χῶρο. Διαφαίνονται ἔτσι, συμπερασματικά, ὁρισμένοι σαφεῖς στόχοι στήν ἀρχαιοελληνική χωροδομία.

Ἄρχες καί στόχοι τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς χωροδομίας

Καιρός νά ὑποδειχθοῦν οἱ σπουδαιότερες χωροδομικές ἀρχές τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας. Κύριος στόχος τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, κατά τήν πεποίθησή μας, ἦταν ἡ καλύτερη δυνατή φυσική καί ψυχική ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου μέσα στήν πόλη. Ως κατευθυντήριες γραμμές μποροῦν νά θεωρηθοῦν οἱ ἀκόλουθες:

α) Τοποθέτηση τῶν κτιριακῶν ὅγκων ὡς ἐλεύθερα ἴσταμένων

πλαστικῶν σωμάτων, δρατῶν καί προσπελάσιμων ἀπό ὅλες τίς πλευρές. Οἱ διαστάσεις τῶν κτιρίων καί τῶν δημοσίων χώρων ἔχουν ὡς μέτρο τόν ἄνθρωπο. Οἱ διατάξεις αὐτές γεννοῦν στόν κάτοικο τῆς πόλης τήν αἰσθηση τοῦ οἰκείου, ξυπνοῦν τήν περιέργεια καί τό ἐνδιαφέρον του, τόν καλοῦν νά ἔξερευνήσει τόν ἀστικό χῶρο.

β) Μέ τήν ἀρμόδια διάταξη τῶν κτιρίων πρός ἄλληλα δημιουργοῦνται «ὅπτικοί διάδρομοι» πού ὑποβάλλουν στόν ἐπισκέπτη μία ἥ καί περισσότερες διαδρομές, διευκολύνοντας συγχρόνως καί τόν προσανατολισμό του. Ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία «δυναμική» τοποθέτηση τῶν κτιρίων, χωρίς ἄξονες συμμετρίας καί μονότονη παράταξη κτιρίων «ἐπί προσόψεως ὁδοῦ».

γ) Ἀριστη ἀλληλουχία ἐπί μέρους ἀπόψεων (θεάσεων) κατά μῆκος αὐτῶν τῶν «διαδρομῶν», πού ἐπιτρέπουν στόν ἐπισκέπτη ἐπίσης νά ἀποθαυμάσει τά σπουδαιότερα οἰκοδομήματα ἀλλά καί τά κορυφαῖα σημεῖα τοῦ περιβάλλοντος φυσικοῦ τοπίου. Ἐτσι στόν κάτοικο προσφέρεται ἔνα «φίλμ» ἀλληλοδιαδόχων ἐντυπώσεων πού μέ τή βοήθεια τῆς μνήμης συμπυκνώνονται σέ ἔνα μοναδικό βίωμα τοῦ συνολικοῦ πολεοδομικοῦ χώρου. Δέν ἀποσκοπεῖται ἥ δημιουργία σκηνογραφικῶν-στατικῶν «γενικῶν ἀπόψεων».

δ) Μέ τήν κατανομή τῶν κτιριακῶν ὅγκων ἐπιδιώκεται ἥ δημιουργία σαφῶς διαρθρωμένων καί περιγραμμένων ἀλλά ὅχι «κλειστῶν» ἀστικῶν χώρων. Σωστά ἐνταγμένα σημεῖα φυγῆς ἀνοίγουν ἐν μέρει αὐτούς τούς χώρους καί φροντίζουν γιά τήν ὅπτική ἐνταξη τοῦ φυσικοῦ τοπίου στόν χῶρο τῆς πόλης.

ε) Σκόπιμη δημιουργία μηχανισμῶν ψυχολογικῆς ἐπιρροῆς πάνω στόν κάτοικο τῆς πόλης: μέ τήν σοφή διάταξη τῶν χώρων καί τῶν κτισμάτων ἐπιδιώκονται συνειδητά ψυχολογικά βιώματα, ὅπως ἔκπληξη, θαυμασμός, ἀνάταση, ταπεινότητα, αἰσθήματα ἀσφάλειας ἥ οἰκειότητας. Τά αἰσθήματα αὐτά ἐντείνουν τό ἐνδιαφέρον τοῦ παρατηρητῆ καί τά συμβαίνοντα στήν πόλη.

στ) Εἰσαγωγή «ὅπτικῶν ἀπατῶν» ἥ γιά τήν ἀκρίβεια «διορθώσεων», πού προκαλοῦν ἴδιαίτερες ἀντιληπτικές συνθῆκες, ὥστε νά λειτουργήσουν οἱ προαναφερθέντες ψυχολογικοί μηχανισμοί.

‘Ανακεφαλαιώνοντας, βλέπουμε ότι τό ελληνικό πνεῦμα ἐπεδίωξε, κυρίως μέ τήν μορφή τῆς πόλης πού συνέλαβε, τόν ἐμπλουτισμό τῶν βιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ίκανοποιώντας ἔτσι πρωταρχικά τίς ψυχικές του ἀνάγκες. Ἔτσι γεννήθηκε μιά ἀρμονική πολεοδομική εἰκόνα πού ἔχει προσαρτεῖσε κατά πολὺ τήν ἀπλή γεωμετρική ἀρμονία τῶν μορφῶν καὶ τῶν ἀναλογιῶν. Καί ἂς μήν ἔχει προσαρτεῖσε ἀρμονία εἶναι ἀναγκαία, ἀλλά ὅχι καὶ ίκανή συνθήκη πραγματικῆς ἀρμονίας: «Ἄρμονίη ἀφανῆς φανερῆς κρείσσων».⁵

1. Πρβλ. Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*.
2. Konstantin Doxiadis: *Architectural Space in Ancient Greece*, MIT Press, 1972.
3. Κριτική στήν θεωρία τοῦ Δοξιάδη ἀπό ελληνικῆς πλευρᾶς ησκησε κυρίως ὁ Παναγιώτης Μιχελῆς, καθηγητής στήν ἔδρα Μορφολογίας καὶ Ρυθμολογίας στό Ἐθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνεῖο, μέ τό ἄρθρο του στά *Τεχνικά Χρονικά*, τ. 151, 1938, σσ. 281-292.
4. Πάνω σ' αὐτό μερικές παρατηρήσεις τοῦ Arnim von Gerkan ἀπό τήν κριτική τοῦ ἔργου τοῦ Δοξιάδη *Raumordnung im griechischen Staedtebau* στό περιοδικό «Gnomon» τεῦχος 14, 1938, σ. 529: «Πρίν ἀσχοληθοῦμε μέ τήν ἴδια τήν ἐργασία τοῦ Δοξιάδη εἶναι χρήσιμο νά δίξουμε μιά ματιά στήν παράξενη ἀπόπειρα νά ἀναλυθεῖ ἢ ἀρχιτεκτονική τῆς ἀρχαιότητας μέ συγκεκριμένα γεωμετρικά ἢ γραφικά βασικά σχήματα καὶ νά λυθοῦν ἔτσι τά ἐρωτήματα τά σχετικά μέ τή σύνθεση τῶν σχεδίων. Οἱ ἀπόπειρες αὐτές προέρχονται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπό ἀρχιτέκτονες πού εἴτε συνειδητά εἴτε ἀσυνείδητα εἶναι πνευματικά τέκνα τοῦ Βιτρούβιου. Υπάρχουν πολλές δημοσιευμένες τέτοιες μελέτες, ἄλλες περιμένουν τήν δημοσίευσή τους, καὶ δέν πιστεύω πώς κάποιες ἐγκαταλείφθηκαν γιατί ἀποδείχθηκαν ἀκαρπες. Διότι δλες αὐτές οἱ ἐργασίες, εἴτε ἔχουν ως ἀφετηρία τίς ἀπλές ἀναλογίες, τήν χρυσή τομή, ἐφευρεμένες διαγωνίους, κύκλους ἢ τμήματα κύκλων, πενταγράμματα εἴτε ἔξαιρετικά πολύπλοκα ἀστέρια ἢ σχήματα, ἔχουν τό εξῆς κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα: μοιάζουν πάντα νά ἐπαληθεύονται θαυμάσια. Ὁ ἐκάστοτε ἐφευρέτης τους νοιάζεται μόνο γιά τό σύστημά του, κάνοντας ἔτσι ἔνα θεμελιώδες λάθος: θεωρεῖ κάτι πολύ γενικότερο σάν τό ἀποτέλεσμα τῶν δικῶν του ἔρευνῶν καὶ σάν ἐπιβεβαίωση τοῦ συστήματός του. Ἐπειδή δημοσιεύεται ἀρχαιότητα ἀδυνατοῦσε νά κτίσει μέ βάση διάφορα συστήματα (τουλάχιστον ὅχι τό ἔνα καὶ τό αὐτό κτίριο), δημοσιεύεται ἀριθμός τῶν λύσεων ἀποδείχνει τουλάχιστον ὅτι δέν ἀποδεικνύεται τίποτε ὅταν τά συστήματα μοιάζουν νά ἐπαληθεύονται. Καί ἀλήθεια; τόσο ἀπλά ὅσο καὶ πολύπλοκα μορφώματα μποροῦν μέχρι ἔναν δρισμένο βαθμό νά ἀναχθοῦν σέ αὐθαίρετους νόμους, καὶ ὅποιος ἔχει χρόνο ἂς τό ἐπιχειρήσει μέ μιά τυχαῖα καὶ ὅχι ὑπερβολικά μακρά σειρά ἀριθμῶν. (Πρωτότυπο κείμενο στήν γερμανική γλώσσα. Ἐδῶ: μετάφραση τοῦ συγγραφέα).
5. Ρητό τοῦ Ἡρακλείτου.

Τμῆμα τῆς προσόψεως τῆς ἀναστυλωμένης στοᾶς τοῦ Ἀττάλου στὴν ἀρχαῖα Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν.